

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

ՀԱՅ ԵՐԵՒԵԼԻՆԵՐՈՒ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, ԽՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԸ, ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵԿԼՆ, ԵԿԼՆ,

1512-1912

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ 400 ԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻ ԱՌԻՅՈՎ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԷԲԵՂ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ

Կ Ա Ջ Մ Ե Ց

Վ. Գ. ՋԱՐԳԱՐԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ՊՐԱԿ ԻՃԵ

117.	Յոզիաննէս Ասիրոս Տոստան	3	Պատկեր
118.	Միհայէլ փառա Փարսազալ	1	„
119.	Արքիւ պէլ Չամբան	2	„
120.	Մասրէս Ալմաստան	3	„
121.	Դեբգար Եղիաւան	2	„

ՀՐԱՏԱՐԱԳԻՉ

Վ. Ե. Պ. ՋԱՐԳԱՐԵԱՆ ԵՂՐԱՐՔ

Կ. ՊՈԼԻԹՍ

ՏՊԳՐ. ՕՍՄ. ԳՈՐԾԱԿՑԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

1912

Յոզիաննէս Ալմաստանի ծովանկարիչ

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Ե Ր Ր Ո Ր Դ Ն Ա Տ Ո Ր

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԷՅ ՏԱՏԵԱՆ

Վ Ա Ռ Օ Դ Ա Պ Ե Տ

1789-1869

Մեքենագիտական ճիւղին մէջ իր օգտակար աշխատութիւններով հանրածանօթ, Օսմ. կառավարութեան այնքան օգտակար ծառայութիւններ մատուցանող և Ազգին ու հիւանդանոցին սատարող Յովհաննէս Տատեան ծնած է Պօլիս Ազաալը գիւղին մէջ 1789 Փետրուար 4ին :

Իր հայրը Տատ Առաքել Ամիրա՝ որ վառօգապետ էր, ջանաց խնամեալ կրթութիւն մը տալ իր զաւկին և զանազան ուսուցիչներու և Մխիթարեան Հայրերու դաստիարակութեամբ կրթեց իր զաւակը :

1813ին իր հօր մահուանէն յետոյ Յովհաննէս իր մտնէ վառօգարանի ծառայութեան մէջ :

1820ին Պէյքօղլի թղթի գործարանին տեսուչ կ'անուանուի, այս գործարանը հաստատած էր Առաքել անուն հայ մը որ Վիեննայի մէջ սովորած էր այդ արհեստը :

1829ին կը թողու թղթի գործարանը և կը հարէ հրացանին երկաթները ծակելու մեքենայ ըլլալ :

1832 Մարտ 7ին իր եղբոր մահէն 3 օր ետք կայս. Իրատէով Յովհաննէս պէյ Ազաալըի վառօգարանին վառօգապետ կ'անուանուի :

Յովհաննէս պէյ այդ պաշտօնին կոչուելէն ետք սոյն պաշտօնարանի ղօժտուի եւրոպական

նորագոյն ուսումնասիրութիւններէ : 1835ին ճամբորդութիւններ ալ կ'ընէ Եւրոպա, ուր նո-

294.— Յովհաննէս պէյի երիտասարդութեան պատկերը

րանոր կատարելագործումներէ և գիւտերէ կ'օգտուի և 1836ին կը վերադառնայ ի ձեռին ուսնենալով վկայականներ :

Սուլթան Մէճիտ բարեփոխատակ Կայսրը շափազանց գոհ մնալով Անոր գործունէութենէն քանիցս վարձատրել ուզած է զինքը սակայն ինք ճշմարիտ ազգասէր մարդ միակ փափաքը ունեցած է Հիւանդանոցի հացի և մսի պարէններուն յաւելումը և քանական բարեգործական գործեր :

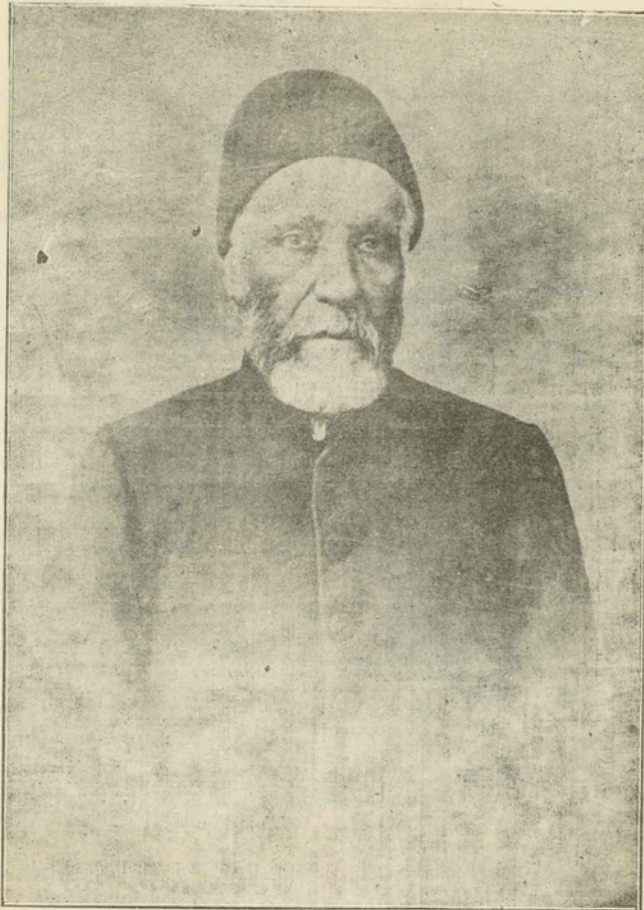
Հիմնած է Ազատլըի և Մաքրիգիւղի Ս. Աստուածածին եկեղեցիները . նարը գարուի

խաղրուելով ի Մաքրիգիւղ թաղուեցաւ իր շինած եկեղեցւոյն շրջափակին մէջ :

Ունի անտիպ հեղինակութիւններ :

Իր շինել տուած եկեղեցիներու մասին ունինք հետեւեալ ծանօթութիւնները .

Ազատլը .— Այս եկեղեցւոյն հիմնարկութիւնը տեղի ունեցած է 1835 Յուլիս 28ին՝ Ստեփաննոս Աղաւնի Պատրիարքի օրով . Յովհաննէս

296.— Յովհաննէս պէյի ծերութեան պատկեր

և Մաքրիգիւղի վարժարանները և Իզմիտի մէջ դպրոցներ , անդամ եղած է 1847ի և 1853ի Ազգ . գերագոյն ժողովներուն :

Վենետիկի Միլիթարեան միաբանութեան մեծահարուստ նուէրներ բրած է և շատ մը գրքեր և քարտէսներ ապել տուած է :

Յովհաննէս Պէյ Տատեան 1869 Ապրիլ 18ին իր մահկանացուն կնքեց Պէշիքթաշի մէջ և փո-

Ամիրա Տատեան ի յիշատակ իր հօրը՝ շինութեան բոլոր ծախքերը տուած է , օծումը կատարուած է 1837 Ապրիլ 25ին :

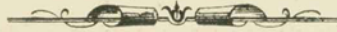
Մաքրիգիւղ .— Անա արձանագրութիւնը այդ եկեղեցւոյն «կառուեցաւ յանուն Ս. Աստուածածնայ եկեղեցիս արդեամբ Տատեան աղնուազարմ Յովհաննէս պէյի յամի Տեառն 1844 Ապրիլ 7 . 1889ին իր ժառանգորդները հիմնեցին

Ազգ. վարժարանը՝ որ անկէ ի վեր կը կոչուի Տատեան վարժարան :

Իր արժանաւոր զաւակն էր Յարութիւն փաշա Տատեան որոյ մասին սլննի խօսինք ըստ կարգին :

ԱՂՔԻԻՐՆԵՐ. — Բազմավեպ 1869 էջ 160 եւ

1884 էջ 59. — Արեւոյն սարատեան 1844 թ. 174 եւ 175. — Մասիս. Մանգու մէ 1869. — Ընդարձակ օրացոյց (1900) էջ 143. — Սուրհանդակ 1900 Ապրիլ 7. — Քէչեան, պատմութիւն Հիւանդանոցի (1888). — Կենսագր. Պեղեանի (1863). — Մտեմազիսութիւն (1882) հն. հն .

ՄԻՔԱՅԷԼ ՓԱՇԱ ՓՈՐԹՈՒԳԱԼ

1842-1897

Հմուտ անտեսագէտն և Կայսերական Անձնական Գանձուէն նախարարն Միքայէլ փաշա ծնած է 1842ին Օրթագլուղի մէջ, զաւակն էր Փորթուզալ Յովսէփի որ փողերանոցի մէջ պաշտօնեայ էր և իր զիւղին մէջ պատուաւոր անձնաւորութիւն մը : Միքայէլ իր նախնական ուսումը Օրթագլուղի Հայ Կաթողիկ վարժարանին մէջ ստանալէ ետք, աշակերտած է նաեւ մեծանուն Պէշիքթաշլեանի : 1852 ին կ'անցնի Փարիզ, ուր Մուրատեան վարժարանի մէջ կը ստանայ իր բարձրագոյն ուսումը աշակերտելով Հ. Այվազովսքիի, Թրեանցի, և Ալիշանի. սիրելի հանդիսանալով անոնց՝ իր ջանասիրութեամբ :

Պոլիս վերադառնալով գնահատուեցաւ բարձր դասակարգէն և դաստիարակ կարգուեցաւ անոնց զաւակաց, իր լիզուագիտութեամբ պետական անձանց ուշադրութիւնը գրաւեց և Բ. Դրան մէջ թարգմանի պաշտօնին կոչուեցաւ, ատեն մը ետք նոյն պաշտօնով Կրետէ գնաց Մեծ Նպարքոս Ալի փաշայի հետ : Այդ պաշտօնին մէջ յաջողութիւն ցոյց տալով վերադարձին մեծ թոշակով Պօլսոյ մաքրատան վերատեսչի օգնական եղաւ և սոյն գործին մէջ մեծամեծ ծառայութիւններ մատոյց տէրութեան իր հնարագէտ հանձնարովը, որովհետեւ ինք ծրագրած էր լրագրաց դրուշմի և դրուշմաւուղի թրէնքը, որով անհամեմատ կերպով աւելցաւ տէրութեան գանձը : Գրեթէ 12 տարի ցարուսակ հաւատարմարար ծառայելով մաք-

սային գործերու մէջ, աւելի բարձրագոյն դիրքի արժանացաւ անուանուելով խորհրդական Ելեւմոյց նախարարութեան :

Սոյն պաշտօնին մէջ ևս ցոյց տալով անձնուէր գործունէութիւն վեհ. Սուլթանի յանձնարարութեամբ Երկրագործական Դրամատուն մը հաստատեց որուն վերատեսուչ անուանուեցաւ. մեծ աշխատութիւն թափած է այս ձեռնարկին համար և յաջողութիւն ձեռք բերած է արքունի դպրոցներու ուսուցչութեամբ իր հասցուցած աշակերտները ծառայեցնելով նոյն հաստատութեան մէջ :

Սոյն պաշտօնավարութեան միջոցին ցոյց տուած յաջող գործունէութիւնէն, աէրութեան բարձրաստիճան անձանց ուշադրութիւնը գրաւելէն զատ, Սուլթանին ալ մեծ համարման արժանացաւ որ Յակոբ փաշա Գաղաղեանի մահուանէն ետք անուանեց զինքը նախարար Անձնական գանձուէն :

Քիչ ետք ընդունուեցաւ վէզիրութեան բարձրագոյն աստիճանը, ունէր նաեւ Օսմանիէ, Մէճիտիէ, Իմթիազի ոսկի և արծաթ և ուրիշ տէրութեանց բազմաթիւ պատուանշանները :

Այս բարձր պաշտօններէն զատ ունէր նաեւ Օսմանց բարձրագոյն հսկողութեան պաշտօնը Կայսերական իշխանաց վրայ :

Կարճ եղաւ մեծանուն ելեւմտագէտին կեանքը և 1897 Նոյեմբեր 6ին կիւքեց իր մահկանացուն. իր յուղարկուորութիւնը «համազգային

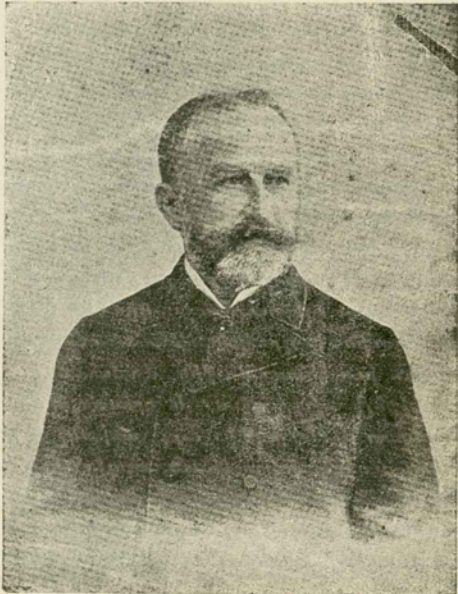
վշտի ընդհանուր արտայայտութիւն մը եղաւ» . կը գրէր Բիւզանդիոն :

Անա թէ ինչ կը գրէ Հ. Յալ: . Թորոսեան Բագմալիպի (1898) առաջին պրակին մէջ :

«Մեծ և նշանաւոր անձանց աչքի զարնող թերութիւն մ'է բարձրամասնութիւնն, որով իւրեցեմէ գուրս ուրիշ մեծ և բարձր բան չեն սեւեռեր, արնամարտն աչօք կը նային իրենց չուրջը, միշտ տակերով ծածկուած՝ անմասնելիք են սյուց . — այդ թերութիւնը չուէնէր Միքայէլ փաշա: Բնասնի էր այն ամէնուն հետ որք իրեն կը մտանային . չզիտեմ ինչպիսի շարք մը կը փայլէր նորա բոլոր անձին վերայ, որով կը մեղմէր իւր գէմքին վերայ բնութեան գծած քջութիւնը կամ խստութիւնը, — աչնուութիւն մի՛ որով սիրելի էր ամենուն՝ աւանց պատկառանքէն բան մի պակասնելու: Հաստատամիտ էր՝ աւանց յատու լինելու, ինչպէս կը վրայնն զինքը շատ մտաէն ճանաչողք, մանաւանդ «իւր բանի խորը քննելով՝ իմանում էր նորա ճշգրտութիւնը, պէտք էր որ իր ստամին վրայ նստատա մնար»: Արդար և անաչտու էր նա գնահատելու մէջ ուրիշի արժանիքը կամ ո՛չ, չզիտէր ճերմակին սեւ բակ կամ սեւին ճերմակ, թէ և իւր բարեկամը լինէր կամ թշնամին: Երբեք նա կենաց մէջ հետամուտ եղած չէ որսաւոց, պաշտօններու, — յերաւի հազուագիւտ առաքինութիւնն աշխարհի վերայ, — բնականաբար կը փախչէր անոնցմէ՝ ինչպէս մարդ իւր ստուերէն, և նոքա միշտ իւր ետեւէն կը վազէին և կը հասնէին: Այդ ընթացքին մէջ երբէք մասն ունեցած չէ բախան, կամ սրիշ մարդկային հնարքներ, այլ լրիկ իւր ձիրքերն, հաւատարիմ ծառայութիւնն և միւր գործօնէութիւնն եզան որ զինքը այնչափ բարձրացուցին: Եթէ կրցաւ օտարաց դաւակներուն ճարտար դատախարակ լինել, կրնանք երևակայել թէ ինչպիսի՛ եղաւ իրեններուն, այդ յայտնի է նորա ընտանիքը մտաէն ճանաչողներուն: Անկեղծութիւնն իւրակէ անբաժան էր՝ ինչպէս իւր չուքն . խօսքը՝ մտաց թարգմանն էր, գէմքը՝ սրտին . կ'ըսէր ճշմարտութիւնը՝ ուր որ հարկ էր, զի ոչ մէկէ երկիւղ սենէր և ոչ շահ, որուն որ կարող էր՝ բարիք կ'ընէր, իսկ ուր չէր կարող՝ անտախ խոտամամբ կամ յոյսերով չէր խաբեր դալս: Ամէն գործի մէջ իրեն առաջնորդ ընտրած էր խիղճը, և նպատակ՝ հասարակաց օգուտը և անձին ստոյգ պատիւը: Հաւատարապէս թէ իւր պաշտօնական գործերուն և թէ պարսույց

մէջ ճիշդ էր և վերին աստիճանի կարգապահ, և չզիտէր ձգձգել՝ ուշացնել զանոնք . նոյնը կը պահանջէր նա և իւր ստորակարգ պաշտօնականերէն:

Միքայէլ փաշա՝ իւր ունեցած բազմակողմանի հմտութեամբն ևս՝ ազգերնուս մէջ հաղուազիւտ անձերէն մին էր . և սա կը կազմէ իւր կրթող առաւելութիւնը: Թափանցող և սուր միտք, խօսակցութիւնը՝ յստակ և արամաբան, ձայնը՝ հնչուն և զօրաւոր, ոճը՝ սեղմ և ախորժակի, գէմքը՝ վեհ, և կերպը՝ ծանր: Այս ամէն բան ի մի գալով, խօսած պահուն՝ անդալի կերպով՝ այնպիսի հեղինակութիւն մի կ'առ-

297.— Միքայէլ փաշա Փորթուզալ

նուր, այնպէս կը զիւթէր ունկնգիրը, որ կարծես ուսուցիչ մ'էր որ կը վարդապետէր և դուստրպուած էր աշակերտի դեր խաղալ: Մայրենի լեզունն պէս քաջ կը հասկնար, կը խօսէր և կը գրէր սաճկերէն, անդլիերէն և գաղղիերէն . լեզունն ալ մաքին նման ճկուն և բեղմնաւոր էր: Իրեն սիրած մասնագիտութիւնք էին անտեսական և ելեւմտական գիտութիւնք, որոց մտաին ճառօղ հեղինակ և զիրք չկայր՝ որ իրեն ծանօթ չլինէր: Արդէն տարիներէ ի վեր ուսուցչութիւն կ'ընէր Իրաւագիտութեան և Քաղ. օրէնագիտութեան, կայսերական Միլիթի վարժարանին մէջ, որով կրցաւ այդ ճիւղերուն

ձեռնհաս պաշտօնեաներ հասցունել տէրութեան : Այդ մասնագիտութեան մէջ էր իւր գլխաւոր գաղտնիքն . որով արժանացաւ այնպիսի համակրանք վայելել և փախուկ պաշտօններ վարել՝ այնքան փոթորկալից ժամանակներու մէջ : Սակայն լոկ դոցա մէջ չէր ամփոփուած իւր հմտութիւնն . հաւասարապէս իմաստասիրութեան և պատմութեան , օտար ազգաց գրականութեան , և բարձրաստիճան անձին վայել և կարեւոր ամենայն ուսմանց և գիտութեանց տեղեակ էր նա : Սուր, կտրուկ, իմաստալից տեսութիւններ կ'ընէր ամէն կարգացածին և լսածին վերայ , այնպէս որ ինչ գիտութեան մասին որ խօսէր՝ նոյնին մասնագէտ պիտի կարծուէր : Իւր տանը գլխաւոր դարձրին էր ճօն գրատունն , զոր և պարծանքով կը ցուցնէր բոլոր այցելուաց , ուր՝ առանձին առանձին դարաններուն մէջ՝ կարգով և ճշակով զետեղուած էին հազարի չափ այլեւալ նիւթոց վերայ ճառող հատոյցներ , զորս մի առ մի — անհաւատալի բան — թերթեր՝ ընթերցելու և ուսումնասիրելու էր , որուն անժխտելի ապացոյց են այն ամէն զիտողութիւնը , որ կը զանուիրնչանակուած նոցա շատերու լուսանոցքին վերայ : Սակայն նորա գլխաւոր ուշը գրաւեր էր մայրենի լեզուին և զբաղանութեան ուսումն , որ և մինչև իւր կենաց վերջին ժամանակը՝ իրեն միակ սիրելի պարագլուսն և զրօսանքն էր եղած ազատ ժամուց մէջ : Այդ անխոնջ և բազմամեայ ուսումնասիրութեան արդիւնք է՝ իւր միակ անգին գրուածքն Եղիշէի մասին , զոր ժառանգութիւն թողոց ազգիս բանասիրաց , և որուն նշարներ տեսեր են և պիտի տեսնեն նաև

ներկայ թերթիս մէջ մեր ընթերցողներն : Սա՛ ինամով եղած ուսումնասիրութիւն մ'է մեր ամենէն աւելի սիրելի պատմիչին վարուց և գորքին , յորում ցոյց կուտայ հեղինակն իրեն բովանդակ հմտութիւնը , և կը ներկայանայ մեզ միանգամայն լեզուարան , պատմագէտ , բանասէր , կրօնագէտ և քաղաքագէտ : Այդ մեծ աշխատութեան համար կարեւոր եղած ամենայն միջոցները ձեռք բերելու էր նա , ինչպէս կը վկայեն նոյն գրութեան ծանօթացող անձինք , զիւրք , ըստարան , աշխարհայոց , պարսիկ և հնդիկ կրօնից վերայ ճառող մատեանք : Յուսամք թէ այդ գրութեան մէջ լուծած պէտք է լինի շատ խնդիրներ որոնք մերթ ընդ մերթ ծագել են և վերջերս այլ ծագեցան բանասիրաց մէջ . հետեւաբար շատ մեծ օգուտ և ծառայութիւն պիտի մատուցանէ մեր ազգային զբաղանակն պատմութեան , և բանասէրք հետաքրքրութեամբ կը սպասեն նորա հրատարակութեան : Միքայէլ փաշա , հմուտ լինելով նաև պարսկերէն լեզուի և պարսից Գ-Ն դարու կրօնական և քաղաքական պատմութեան , — որոնք անձուկ աղերս ունին իրեն ուսումնասիրած գործոյն հետ , — ի հարկէ մեր մէջ ամենէն աւելի ձեռնհաս անձն էր այդ աշխատութեան :»

Սոյն Եղիշէի քննադատական ուսումնասիրութիւնը հրատարակուած է Վենետիկի Միթթարեան տպարանէն 1905ին :

ԱՂՔԻԻՐՆԵՐ. — Բազմավեպ 1898 Ա. պրակ. — Յիւստակ Միխայէլ Փորբուզալ փաշայի 1898. — Բիւզանդիոն 1897. — Մասիս 1897. — Մարկոս Աղաբէկեան. — Օտար բերքեր եւն .

ԱՐԹԻՆ ՊԷՅ ԶՐԱՔԵԱՆ

1800-1859

Սուքիաս Զրաքեան՝ որ Եգիպտոսի փոխարքայ Մուհամէտ Ալի փաշայի որդւոյն Թօսուն փաշայի վաճառականական գործերու մատակարարն էր , 1812ին երբ իջնանը մեռաւ , Պօլսէն Եգիպտոս փոխադրուեցաւ . 1814ին ալ իր բնտանիքը Գահիրէ իր քով կանչեց : Սուքիասի

զաւակը Արթին պէյ ծնած էր 1800 ին Պոլիս , հազիւ 12 տարեկան էր և արդէն հմուտ էր հայերէն , թուրքերէն և իտալերէն լեզուներու՝ ուսած ըլլալով Պօլիս գաղտնի մը մէջ : Արթին պէյ օգնական եղաւ իր հօր սեղանաւորական և վաճառականական գործերուն , զոր կը կատարէր

298.— Արշին պէյ Զրաֆեան, ուսանող Փարիզի մէջ 1826ին

ի նաչիւ թօսուն փաշայի պաշտօնարանին :

1818ին Մուհամմէտ Ալի վարժարան մը բացաւ յատկապէս Ապղաս իշխանին կրթութեան համար սահմանուած, ուր ուրիշ քանի մը տղաքներ ևս դրաւ իրը իր խոսան դասընկեր, Արթին պէյ և իր եղբայրը Խոսրով պէյ այդ աշակերաններուն մէջ կը գտնուէին : Մուհամմէտ Ալի երբ առաջին անգամ վարժարան այցելեց Արթին պէյի ջանասիրութեան և արեւելեան գրականութեան մէջ բրած յառաջդիմութեանը համար բիւրպէի խամիսէ (գօրապետութեան) աստիճանը շնորհեց : 1825ին Ապղաս իշխան թողուց վարժարանը, այն ատեն Արթին պէյ և իր եղբայրը ևս իրենց ընկերներուն հետ փոխադրուեցան Քասր-էլ-Այնի կոչուած վարժարանը :

1826 Ապրիլ Յին երկուէկըբայր ալ միւսներուն հետ Ֆրանսա զրկուեցան փաշային հրամանաւ և առաջնորդութեամբ Պ. Յոմարզի : Ֆրանսայի մէջ Արթին պէյ քաղաքական և ելեւմտից անտեսութիւն, վարչական, վաճառականական

և համազգային օրէնքները ուսաւ Պ. Պ. Յոմարզի և Մակկարէլ ուսուցիչներու ինստիտիտակ :

Արթին պէյ 1834 Սեպտեմբեր 14ին Եգիպտոս վերադարձաւ սոսման ընդարձակ պաշարով մը, իր նայրը մեռած էր և մայրը ու քոյրը Մէհմէտ Ալիի սահմանած թոշակով կ'ապրէին :

Փաշան պատերազմի պաշտօնատան մէջ դրաւ զինք սող գօլ աղասի (գօրապետի օգնական) աստիճանով և իր եղբայրն ալ՝ Խոսրով պէյը իր քով առաւ :

Նոյն ժամանակ Արթին պէյ սկսաւ ֆրանսերէն պատերազմական արուեստի գրքերը թուրքերէնի թարգմանել, այդ ատենները թուրքերէնը Եգիպտական կառավարութեան պաշտօնական լեզուն էր և սովորաբար բանակին սպաներուն մէջ կը գործածուէր :

1835ին Արթին պէյի յանձնուեցաւ անտեսութեան և թարգմանութեան վարժարանի անաչութիւնը, զոր Մէհմէտ Ալի փաշա Գահրէի միջնաբերդին մէջ հաստատած էր :

Արթին պէյի յանձնուեցաւ նաև կազմակերպութիւնը ճարտարապետաց վարժարանին, որ յետոյ փոխադրուեցաւ Պուլսք և կոչուեցաւ բազմաբուսից դպրոց :

Վեց ամիս ետք փաշան զսրբոյն տեսուչ անուանեց Եուսուֆ Հիքէքեան պէյը որով Արթին պէյ նորէն պատերազմական պաշտօնարանին մէջ մտաւ և միջնաբերդի վարժարանին տեսչութիւնը նորէն ձեռք առաւ՝ հազարապետի աստիճանով և անուանուեցաւ նաև անդամ պետութեան մեծ ժողովոյն :

Այդ ժողովոյն մէջ նշանաւոր եղաւ բաղմութիւ կրիտասարգ ընկերակցաց հետ, իբր հակառակորդ Եէնիշէրեաց և Մամուլքաց հին ոգով լցուած յետադիմական տարրերու :

Արթին պէյ այնքան մեծ հմտութիւն ցոյց կուտար այդ ժողովին մէջ որ փաշան՝ Արթին պէյի կարծիքը նախ իմանալ կուզէր որոշում մը տալու համար: Արթին պէյ որպէս զի յիշեալ հասարակ կուսակցութեան արգելքներուն յաղթէ և իր փրօշ չաճուն ու պատուոյն ծառայէ, թուրքերէնի կը թարգմանէր ամբողջ գրքեր որոնք ժողովոյ վերաբերեալ վարչական խնդիրներու վրայ կը ճառէին :

Թարգմանիչ գլխի կը կարգար մեծանուն փաշային, որ բմբռնելով անոնց կարևորութիւնը կը հաւանէր յատազգիմական որոշումներու և այս իսկ պատճառաւ Մուհամմէտ Ալի փաշա Եգիպտոսի անտեսական կազմակերպութեան շատ օգտակար եղած է :

1836ին ժողովին գործերը շառնալով Արթին պէյ առաջարկեց որ մեծ ժողովէն զատ կազմուի նաև յանձնաժողով մ'ալ, ինչ որ ընդունուեցաւ և պատերազմական նախարար Մուխթար պէյի վարչութեան ներքեւ կազմուեցաւ :

Երբ 1839ին Կարապետ պէյ Նուպար, որ Մուհամմէտ Ալիի թարգման քարտուղարն էր մտաւ, Արթին պէյ յաջորդեց նոյն պաշտօնին միջալայի (գնդապետ) աստիճանով, իսկ եղբայրը Սոսրով պէյ ալ երկրորդ քարտուղար եղաւ :

Արթին պէյ մեծ յաջողութիւն ցոյց տուաւ նաև սոյն պաշտօնին մէջ :

Բոլոր թղթակցութիւնները արտաքին թէ ներքին ինք կը կատարէր, ըլլար Պոլսոյ, ըլլար Եւրոպական տէրութեանց հետ, նոյն ժամանակէն սկսաւ արաբերէն լեզուն գործածուիլ անտեսական և կրեմտական յարակրութեանց մէջ :

Ասորոց պատերազմին ժամանակ (1839—41) քաղաքական ամէն զիջուածներու հոգին դարձած էր :

1841ին Արթին պէյ Մէհմէտ Ալիի կողմէ պատգամաւոր գնաց Փարիզ և Լոնտոն, և ծանօթացաւ պետական նշանաւոր մարդոց հետ, սրոնց հետ բարեկամական յարաբերութիւններն պահեց մինչև իր մահը :

Նոյն պատգամաւորութեան միջոցին Մէհմէտ Ալիի հետ իր ունեցած թղթակցութիւնները կը վկայեն թէ երեւելի պետական մարդիկ ինչպէս կը յարգէին և համարուին ունէին Եգիպտոսի վերանորոգչին վրայ, և Ֆրանսայի ուսուցիչ կրիտասարգք մանաւանդ Հոյազլիք կարևոր դեր մը կուեննային Եգիպտոսի յաւազդիմութեան մէջ, արդէն Բ. Դրան հետ եղած հաշտութեան պայմանաց մէջ Մէհմէտ Ալի մեծ խորապիտութիւն ցոյց տուեր էր Պոլսու պէյը արտաքին գործոց պաշտօնեաց անուանելով և սրու մահէն ետք այդ պաշտօնը յանձնուեցաւ Արթին պէյի :

Արթին պէյի թղթակցութիւնք օգտակար և զան Մէհմէտ Ալի փաշայի որ սեղեկացաւ թէ Եւրոպոյ պետութիւնք ինչ կը մտածեն իրեն նկատմամբ՝ Եգիպտոսի պատահական այդ վտանգաւոր շրջանին :

Նոյն միջոցներուն էր որ բարեկամացաւ մեծանուն Բէշիտ բաշայի հետ՝ որ Ֆրանսայի Լուի Ֆիլիպ թագաւորի ատեն Բարիլի գեւպան էր Սուլթան Մէհմէտի կողմէ և յետոյ մեծ եղբարքու եղաւ : Այս բարեկամութիւնը հետզհետէ աւելնալով Արթին պէյ կրցաւ իր միջնորդութեամբ հաշտեցնել իր տէրը Մէհմէտ Ալի՝ Սուլթան Սալաիւ Մէհմէտի հետ և զերազուց անոր սրբւոյն Սալիա փաշայի ուղեւորութիւնը ի Պոլսու և յետոյ 1845ին ալ Մէհմէտ Ալի փաշայի ուղեւորութիւնը դէպի Պոլսու :

1844 Յունուար ամսուն մէջ Արթին պէյ Ֆէրիքի աստիճանաւ արտաքին գործոց և վաճառականութեան նախարար անուանուեցաւ Պոլսու պէյ Եուսուֆի վախճանումէն ետք :

Այս բարձր պաշտօնին մէջ Արթին պէյ քաղաքական փափուկ պարագայներու մէջ կրցաւ վերցնել վաճառականական մենալաճառը և աւելի ազատ դրութեան մէջ դրաւ երկիրը, այդպէսով վերցաւ մենալաճառը որ անցելոյն մէջ թէեւ օգտակար եղած էր, սակայն նոյն ժամանակուան համար վտանգաւոր կ'ըլլար և արգելք վաճառականութեան ու վնաս կը պատճառէր Եգիպտոսի կառավարութեան :

Այս փորձերու արդիւնքը եղաւ հետզհետէ անող զարգացումը ներածուած ու արածուած ապրանապ որոնք քաջալերեցին Մէհմէտ Ալի փաշան շարունակելու միշտ վաճառականական ազատ քաղաքականութիւնը :

Խորով պէյ ալ շատ նպաստաւորուեցաւ իր եղբորմէն , նախ քարտուղար—Քարգման և յետոյ փոխարքային պաշտօնարանին պետ եղաւ :

Այս կարեւոր բարենորոգութիւններուն պատճառաւ Արթին պէյ Եգիպտոսի և Եւրոպայի բոլոր վաճառականական ընկերութեանց և սնձերու համակրութիւնը գրաւեց և իր մեծ արժանիքը գնահատուեցաւ : Իր ըրած լուրջ բարենորոգմանց շարքին մէջ կրնանք աւելցնել նաեւ ինչ որ բրաւ ելեւ. մտից հաշուակալութեան մէջ զոր ուրիշ մասնական պաշտօններու հաշուակալութեանց նետ կապեց՝ յարմարացւց . ինչպէս են մաքսատանց , անյազիրներու , հեռագրաց , թղթատարութեանց , վաճառականական աստեաններու և Եւրոպայի մէջ եղած Եգիպտոսի ուսանողաց դպրոցական ծախուց մատակարարութիւնք :

Անգղիական ընկերութիւն մը դաշնադրութեան մը զօրութեամբ 1825էն ի վեր կր կատարէր Մահմուտիէ ջրանցքէն դէպի Հընդկաստան չողկնուային սպասարկութիւնը : 1845ին Պեննսուլար չողկնուային ընկերութիւնը նստամուտ եղաւ այդ փոխադրիչ ընկերութեան տեղը անցնելու որուն փոխարքային նետ ունեցած պայմանաժամը աւարտելու մօտ էր :

Արթին պէյ գուշակելով այն անպատեհութիւնները որք կրնային սպազային յառաջ գալ այս փոխանակութեամբ , յորդորեց իր աէրը որ ետ աւնէ տրուած արտօնութիւնը և պետութիւնը ինք ընէ այդ ծառայութիւնը և իրաւ ալ 1846ին սկիզբները ընիկ աեղացիներէ յաջողեցաւ կազմել փոխադրութեան ընկերութիւնը որ մեծ հուշակ ունեցաւ իր մատուցած գիրութեամբ :

1848ին Մէհմէտ Ալի փաշա հիւանդամալով բժշկաց խորհրդով ճամբորդութիւն մը ըրաւ Եւրոպա , իրեն ուղեկցեցաւ նաեւ Արթին պէյ , սակայն քիչ վերջ , Մէհմէտ Ալի իր իմացականութիւնը բոլորովին կորսնցուցած ըլլալուն Եգիպտոս վերադարձան :

Մինչեւ Մէհմէտ Ալիի մահը Արթին պէյ շատ անգամ սնոր քով կ'երթար որ կը ճանչէր միտն զինքը և որու նետ կր տեսնուէր զանազան դիպուածներու վրայ :

Իպրահիմ փաշայի եւամետայ իշխանութեան

միջոցին Արթին պէյ պահեց իր նախկին պաշտօնը ու գիրքը :

Իպրահիմ փաշայի մահուանէն վերջ Ապրաս փաշա Եգիպտոսի փոխարքայ ըլլալով Արթին պէյ մնաց իր պաշտօնին մէջ և ապա շատ անգամ դեսպանութեան գնաց Պոլիս և իր վերջին դեսպանութեան միջոցին Սուլթանէն ստացաւ քաղաքական ամէնէն բարձր աստիճանը՝ որ կրնար արուիլ քրիստոնեայ հպատակի մը , այն է՝ բիւրպէի պալա (1849) :

299.— Արթին սէյ Զրաքեան 1853ին

Երբ 1850ին Ապրաս փաշան փոխարքայ էր , Արթին պէյ ստիպուեցաւ թողուլ իր պաշտօնն ու Եգիպտոսը և ապաստանիլ Պոլիս ուրիշ բարձրաստիճան անձնատրութեանց և փոխարքայական գերզատանի իշխաններու նետ :

Արթին պէյ չորս տարի հոն և երկու տարուց չափ Փարիզ մնալէն ետք երբ Սայիտ փաշա փոխարքայական գահը բարձրացաւ , Եգիպտոս կանչուեցաւ և իրեն առաջարկուեցաւ նորէն արտաքին զօրծոց և վաճառականական նախարարի պաշտօնները , բայց ինք նկատելով որ ազատ ու անկաշկանդ չպիտի կարենայ աշխատիլ , չընդուն

նեց և անպաշտօն նախարար ու փոխարքային մտերիմ խորհրդականն եղաւ : (1854)

Սայիտ փաշայի իշխանութեան առաջին տարիները մինչև 1857 թուական, Արթին պէյ իր բոլոր զօրութեամբ ընդդիմացաւ Պ. Լէսէքսի ծրագրին՝ Սուէզի պարանոցին բացման արտօնութիւնը ընդունուելուն :

Իրեն համակարծիք էր փոխարքային եղբորորդին Մուսթաֆա Ֆաղլը փաշա, բայց հակառակ աննոց ջանքին Պ. Լէսէքս զատը վստակեցաւ փոխարքային առջև, շնորհիւ Նաբուէոն Գ. կայսեր և Մուռնի պաշտօնէին օգնութեան և զօրաւոր պաշտպանութեան. «ստոր վրայ փոխարքային հրամանաւ, իշխան Մուսթաֆա փաշա և Արթին պէյ ստիպուեցան թողուլ Եգիպտոսը, տեսակ մը աքսոր, որով Արթին պէյ Փարիզ մեկնեցաւ 1857ին :

Գանի մը ամիս վերջ երկու քն ալ Եգիպտոս կանչուեցան. Սուէզի պարանոցին պեղումը արդէն կատարուած գործ մ'էր, և ընկերութիւն մը կազմուելու վրայ էր ընդգէմ Բ. Գրանվճոցն և առանց անոր հաւանութեան :

Արթին պէյը՝ ջրանցքի բացման ընդդիմութիւնը բարձրագոյն շահերու մտածումէն յառաջ կուգար. որով միանգամայն կը յայտնուէի իր քաղաքագէտ միտքը. միայն ինքը չէր այս ընդդիմութիւնը ընող, այլ և Օսմ. պետութեան բարեկամ ուրիշ քաղաքագէտներ ևս : Երբ Լըսէքս Լոնտրա գնաց Սուէզի ջրանցքի բացման խորհրդով և յոսոյսած ծրագիրը յայտնելու համար Լորտ Պալմերստոնի և Անգղիական Ազգին, իր առաջարկը շատ ցրտութեամբ կ'ընդունուի : Լ. Պալմերստոն յայտնապէս կը գեկուցանէ որ Անգլիոյ կառավարութիւնը բոլորովին հակառակ էր այդ խորհուրդին, որովհետև այդ ջրանցքը բաժնելով զԵգիպտոսը Օսմանեան պետութեան ամբողջութենէն, միշտ վտանգ մ'էր իրական բաժանման, որուն ինքզինքը մեծապէս հակառակ կը ցուցնէր այն տանն Անգղիա. Թէ Լորտ Պալմերստոնի և Արթին պէյի այս վախը որչափ բանաւոր էր, ժամանակը ցոյց կուտայ արդէն : Բայ աստի Արթին պէյ գիտէր որ այդ ջրանցքին ծախուց բաւական չէր միայն Եգիպտոս և Օսմանեան պետութիւնը, հետևաբար պէտք պիտի ըլլար օտարաց դիմել,

և այն ատեն պահանջատէրք կարող չէին միշտ անվերջանալի պահանջներ ունենալ :

Իր ընդդիմութիւնը վաճառակոտնական մասին չէր. այլ ուրիշ քաղաքական բարձրագոյն անսակէտներու համար :

Արթին պէյ 1840ին ամուսնացած էր իր հօրեղբոր ազնական Ջրաքեան Կատարինէի հետ և ունեցած երկու որդի՝ Եագուպ Արթին փաշա նախարդ կրթական նախարար Եգիպտոսի և Եուսուֆ Արթին պէյ :

Եագուպ փաշա իր մեծանուն հօր ամէն գեղեցիկ ձիրքերը ժառանգած Հայ և Հայ-Կաթողիկ հասարակութեանց մէջ փայլուն դիրք մը ունի այսօր և միանգամայն Հայկական Բարեգործական Միութեան զեր նախագահն է և որուն կենսագրութիւնը պիտի տանք :

Արթին պէյ ինչպէս լսինք թուրքերէն լեզուով շատ երկասիրութիւններ ունէր ելեւմտական և առեւտրական նիւթերու վրայ գրուած և ֆրանսերէնէ թարգմանութիւններ, որոնք անտեսական և ղիմուորական նիւթոց վրայ գրուած էին, ասոնք բոլորն ալ ապուած են Պուլազ՝ Գահիրէի մէջ առանց Նեղինալի և թարգմանչի անուններու :

Ֆրանսերէն գրած է տեղեկագիրներ և ծանօթութիւններ Փարիզու Ասիական ընկերութեան և ուրիշ ֆրանսերէն հանդէսներու համար :

Արթին պէյ բացի քաղաքական Պաշայի և ղիմուորական ֆէրիզի աստիճաններէն ունէր նաև շքանշաններ, ազատանդակուս Եիւսեմ իՖրիխաւ. Ֆրանսոյի Պատուոյ Լեգէոնի հրամանատար էր. Նէպոլոսոյ Ս. Ֆրանչիսկոսի Մեծ Ժապուէն. Փորթուկալի Քրիստոսի կարգին Մեծ Ժապուէն. Հոսովոյ Մեծին Գրիգորի Հրամանատար. Գերմանիոյ՝ Կարմիր Արժւոցն և Ռուսիոյ՝ ազամանդակուս Ս. Աննայի Հրամանատար ևն. ևն. :

Վախճանած է 1859 Փետրուար ամսոյն 59 տարեկան հասակին մէջ՝ Գահիրէ, ուր թաղուած է Կաթողիկ Հայոց գերեզմանատան մէջ՝ ի Հին Գահիրէ :

ԱՂՔԻԻՒՆԵՐ. — Արքի6 պէյ գրեց Եագուպ Արքի6 փաշա. — Բազմալիայ 1896 Վեցեթիկ. — Մասեաց Աղաւնի, Մասիս, Արշալոյս Արարուսեան 1859 ԵՆ. ԵՆ.

1874—75ին Այլաստան անդամ էր Գուա-
սական Հարստահարութեանց Յանձնաժողովոյն
որ ի վերջոյ Ազգ. Երեսփոխանական ժողովոյն
մատոյց նշանուար «Տեղեկագիրը գաւառական
հարստահարութեանց»:

1876ին Տրապիզոնի մտա Շանա գիւղի մէջ
Հայ քահանայ մը՝ Հիւսէյին անուն հարիւրա-
պետի մը կողմէ անիրաւի ծառի մը կապուելով
կը ձեռուի և վրան ալ ջուր! կը թափեն, քա-
հանան ծանրապէս կը հիւսնդանայ իսկ Պօլսա-

Այլաստան մահամերձ վիճակի մէջ առն կը
փոխադրուի ուր հիւանդ անկողին կը մտնէ,
միւս կողմէն հրաման կ'ըլլայ քննութիւն քա-
նալու, Արարւս 1876 Սեպտ. 21ին նորէն
կ'ըսկիսի հրատարակուիլ, Հոկտեմբեր 18ին կը
կանչուին յիշեալ երեք խմբագիրներն, Մելիք-
եան Մկրտիչ և Մարգարեան Յովհաննէս, ան-
ձամբ կը ներկայանան Բ. Գուա ուրիշ իրենց
կը յանձնարարուի միւս չորեքշաբթի Տրապիզոն
մեկնելնին իսկ Այլաստան, հիւանդ ըլլալով չը

*Կարճ և սակաւ արժանաւոր խօսքով զլսած իսկ ինչ որ աստիճանաբար
հասկնալու չազնայ կէտ մը ասոր խնայելով իրենց ջիւղով թափաբար
յետ ինչպէս արժանաւոր լինի զի ինչ որ արժանաւոր էր. եւս զո-
ր ինչպէս արժանաւոր աստիճանաբար ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ
մտ զո- ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ
500 ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ
ևս ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ*

*Քարոզ Գարգարեան Երկին
Մարտի 11. 1876*

*Յ. Գ. Ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ
արժանաւոր ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ
Ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ
ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ
զո- ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ
ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ
ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ
ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ ինչ որ*

Մարտի 11. 1876

301.— Մասքէո կլիսեանի ձեռագիրը

Կան մամուլը Մեհմուա, Արարւս և Հայրենի
արձաղ անք կ'ըլլան այդ դէպքին և կը գրեն այդ
մասին դատապարտելով Տրապիզոնի կառավա-
րութիւնը, աճա Արարւս բարձրագոյն հրամա-
նաւ գարձեալ կը դադրի և նոյն ժամանակի Ե-
պարքոս Մէնէա Բիւշաի փաշա կանչել կուտայ
Այլաստանը և թիկնապահներուն կը հրամայէ
զինքը ցմահ ձեռել քանի որ այդ տեսակ դէպք
չ'էր պատահած և Այլաստանի գրադարութիւն
ըրած էր:

Արարւս այդ դէպքը գրելէն ետքը կառա-
վարութեան ուղարկութիւնը հրաւիրած էր և
այլեւս այդ տեսակ անդթութեանց վերջ մը
արուիլը պահանջած էր:

Կարենալ գալուն անոր ալ բժիշկ մը կը դրկուի:
Յաջորդ չորեքշաբթի 26 Հոկտեմբեր Մելիքեան
և Մարգարեան Օսմանեան շոգնետով կը մեկ-
նին Տրապիզոն:

Տրապիզոնի մէջ քննութիւններն կը հաստա-
տեն Շանա գիւղի իրողութիւնը և ալլա կ'ար-
ձակուին յիշեալ խմբագիրներն, բայց Այլաս-
եան կերամ ձեռնին աղբեցութենէն արիւն կը
թքնէ, և թէև կը տեսնէ Օսմանեան Սահ-
մանագրութեան հաստատումը, բայց չը կա-
րենալով ազատիլ իր հիւանդագին վիճակէն
1876 Դեկտեմբեր 15ին Պօլսէն Բերայ ան-
ցած միջոցին Գուէ Գարուի, ինչ որ վրայ
յանկարծամահ կ'ըլլայ: Յուզարկաւորութիւնը

խիստ փառաւոր կ'ըլլայ և ժողովրդին ստիպման
տակ կը թաղուի Ղալաթիոյ Ս . Փրկչի եկեղեցւոյ
բակը ուր չննք գիտեր ինչ դիտուեմով հիմայ լու-
ւորովին անյայտացած է իր հողակոյտը , պէտք է
ու անհրաժեշտ որ շիրիմ մը կանգնուի անմա-
հայնելու համար իր յիշատակը :

Նոյն ատեն հրատարակուող Փռնզ օրաթեր-
թէն կը քաղենք հետեւեալը .

«Մասնաշունչ և ուժդին հողմունք կը փչէին ,
յորդառատ անձրև հեղեղօրէն կը տեղար չո-
րեքչարթի օրը . բայց դարձեալ անհամար բազ-
մութիւն ազգայնոց՝ դէպ ի Ղալաթիոյ եկեղե-
ցին գունդագունդ կը դիմէր՝ վերջին յարգանք
մը տալ սառուցեալ մարմնոյ մը , որ՝ Արարտ
լրագրի արտօնատէր և խմբագրապետ Այվատ-
եան Մատթէոս էֆէնտիինն էր , որ Տրապիզոնի
վերջին ծանուցեալ անցից պատճառաւ անկողին
իյնալէն յետոյ՝ վերջապէս չկրնալով դարման
գտնել՝ փակած էր իւր աչերը :

Լացին և կուլան ամենքը , եկեղեցական և
այխարհական ամէն կարգէ անձինք : Գեր . Տ .
Մատթէոս եպիսկոպոս Իզմիրեան՝ նոյն աւուր
սառուտուն Ղալաթիոյ եկեղեցւոյն մէջ յատկա-
պէս Ս . Պատարագ մատոյց . Ս . Պատրիարք
Հայր , և այլ ամէն կարգէ ու աստիճանէ ե-
կեղեցական Հարք ներկայ էին ինքնարեքարս .
ամենատխտըր դամբանականներ արտասանեցին
Ս . Պատրիարք Հայր , Գեր . Տ . Աորէն Արթու-
ղան , Չերազ Գասպար էֆէնտի և այլք . ար-
տասուօք արտասանեցին և արտասուօք լսեցին
յուզարկաւորք : Այվատեան էֆէնտի մարմինը
պարունակող սգասուեր դագաղն տարօրինակ
չքեղ թափորով Ղալաթիոյ հրապարակներէն շըր-
ջագայեցունեցէն յետոյ , ամփոփուեցաւ Ղալա-
թիոյ Եկեղեցւոյ բակը և գերեզմանը նոյն ինքն
ժողովուրդը պեղեց ու փորեց գրեթէ մէկ ակն-
թարթի մէջ :

Անմիջապէս մասնաժողով մը կարգեցաւ ,
իւր կարօտ լծակցին և շորս որդւոց նպատակու
համար :

Շիրիմ մը պիտի կանգնուի վրան , դարձեալ
հանգանակութեամբ :

Պատմութեան թուղով՝ Այվատեան Մատ-
թէոսի վրայ արժանն ու կարեւորն արձանա-
գրել , կ'անցնինք մենք յոգւոց հանութեամբ ,
և զօշկելով թէ անմահ պիտի մնայ Այվատեան
Մատթէոսի անունն ու յիշատակը :

Ահաւասիկ , Չերազ էֆէնտիի խօսած տաւ-
խօսութիւնը :

Պարոննի

Ի պատիւ այն անձին՝ որ իւր կենաց սո-
պօրէցը նախանձելի փառքով մը կնքեց , մեր
տխուր պարտաւորութիւնը կատարելէ յառաջ ,
կանգ սունունք պահ մը ու քիչ մը խորհինք :
Վասնզի այս դժգոհութիւնը մահուան՝ որ ամե-
նուս դիմաց վրայ կանդրադառնայ , կը վստա-
հայնէ զմեզ թէ Այվատեան ցաւեր ունի , և
այս դոց աչքերը ճարտասան շրթունքներէ ա-
ւելի պերճախօսութեամբ կը վկայեն թէ կանա-
կներ ունի նա :

Եւ արդարեւ ամէն անգամ որ անչնչացեալ
դիակի մը շուրջը գտնուինք , նորա կենաց ըն-
թացքը ամբողջապէս կը պատկերանայ մեր ա-
չաց առջեւ , և յայնժամ դիւրին կ'ըլլայ գուշա-
կել թէ ինչ ակնկալութիւններ ունի նա , զորս
կրկնմն ամբողջ ազգի մը կիցնայ պատկել :

Քրննք ուրեմն և Այվատեանը , մեր սիրելի
բարեկամը , որ այդ ականաւոր անձերու կար-
գէն է :

Եւ ի՞նչ էր սա իւր բոլոր կենաց շրջանին
մէջ . — Դաստիարակ , խմբագիր , երեսփոխան : —
Այս երեք բառերը բաւական են ցուցնելու
համար թէ Սա իւր կեանքը ազգին նուիրած էր :
Ասոր վրայ յաւելցնենք նաեւ բարուց սգնուու-
թիւն մը , պատուաւոր , աշխատասէր ու գոր-
ծունեայ կեանք մը , պարտականութեան զգա-
ցունմն ունեցող , համոզմանը մէջ տկարութիւն
ցոյց չտուող , և ամէն ազգային ինդրոց յուզ-
ման՝ ամէնէն առաջ իւր կարծիքն յայտնող գը-
լուխ մը :

Չեմ ուզեր նորա սահմանադրական կեանքը
նկարագրել և զանազան աւթի մէջ ազգին մա-
տուցած անձնուէր ծառայութիւնները թուել ,
վասնզի ձեր մէջ ս'ով է այն որ չճանչնայ Այ-
վատեանը և անոր կենաց պարագանները ինչ
աղէկ չգիտնայ :

Ամէնքը ալ կը յիշէք արդէն՝ Սահմանա-
գրութեան վերաքննութեան միջոցին նորա կա-
տարած արդիւնաւոր աշխատութիւնները , այն
հանձարին հետ՝ որ ասկէ երկու շաբաթ յառաջ
չիջաւ և որ Նահապետ Ռուսինեան կը կոչուէր :

Ռուսինեան և Այվատեան հաւասարապէս
յարգելի , արժանի ազգային երախտագիտու-
թեան , երկուքն ալ պատմութեան մէջ անցան
փառաւոր էջեր գրաւելու :

Սակայն , Պարոններ , Այվատեան կտակներ
ալ ունի :

Գիտէք դուք որ ձեր առջեւ տարածուած
այս դիակը զո՞հ մ'է և այս զո՞հ շատ տխուր

ցուցած էր և անոնց արածագրութեանց յինչով, բողոքազիր մը պատրաստած էր իւր հարստահարիչներուն դէմ:

Այդ գիրը կարգաց ինձ, երբ իւր մահուան օրը դադրոջ ծունդերով, երբուն քայլերով տունէն դուրս ելած ինձ պատահեցաւ, եւ երբ նոյն իրիկունը յանկարծ ինկաւ մեռաւ դեռ տուն չի հասած. անցորդք չի ճանչցան անոր ո՛վ ըլլալը և գրպանին մէջ գտնուած այդ բողոքազիրը միայն իւր ո՛վ լինելը յայտնեց:

Ահա՛ իւր կտակը, թէեւ չորս գտակներ ալ կտակած է ազգին, որոնք իրենց մատակարար հասակին մէջ պաշտպանութեան կը կարօտին, որպէս զի զարգանան ու իրենց հօրը կեանքը շարունակեն:

Ահա՛ իւր նուիրական կտակը զոր մեզ անկէ գործադրել, Այլատեանի դատը՝ որ ազգային գտաւ մ'է, մեր վրայ առնելով:

Աւտի կը փութամ յայտնել ձեզ իմ փափաքները որք, անչաւս բոլոր ազգին ալ փափաքներն են, կատարելագուս փտած՝ որ ձեր ամենուզ զգացումներդ կը ներկայացնեմ նա էրը՝

Կը փափաքիմ որ իրբեւ ճշմարտութեան նահատակ՝ եկեղեցւոյս մէջ թաղուի Մատթէոս Այլատեանի մարմինը:

Կը փափաքիմ որ ամենքս ալ մեծ Եպարքոսին արդարատէր զգացմանցը զիմելով՝ Այլատեանի հարստահարիչներուն պաշտօնանկութիւնը ու

պատիժը ինչրենք: Հայրենասէրն Միտնաթ, յօժարութեամբ անչաւս պիտի կատարէ մեր փափաքը, իւր անկեղծ սահմանադրականութեան կենդանի տպոյցը մը տալով:

Կը փափաքիմ որ Այլատեանի որբերը ինչա՞մբու համար կառավարութենէն ամսական թոշակ մը ինքզուրի:

Եւ ի՞վերջոյ, կը փափաքիմ որ հանգանակութիւն մը բանալով արձան մը կանգնենք յանուն Մատթէոսի Այլատեանի, ոչ իրբեւ հայրենասէրի կամ տաղանդաւոր ազգայնոյ, այլ իրբեւ կամապաշտ կառավարութեան յետին գոյնն:

Թո՛ղ բոլոր սահմանադրատէր Օսմանցիք — քանի որ այսպէս կոչուիլ սկսանք — առանց ազգի ու կրօնի խարութեան փութան մասնակցիլ սոյն գործին և անմահացնիլ Այլատեանի յիշատակը՝ որ մշանջնատար բողոք մը կը նշանակէ քահանաձ վարչութեան ու անոյորմ հարստահարութեանց դէմ:»

Իր հեղինակութիւնները. — Առաջնորդ քերականութեան հայերէն լեզուի. — 1863 Արարտս լրագիր. — Ճառ ի սրտիւ մամուլոյ աշխատաւորաց:

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ. — Մասիս 1876, թիւ 1882, 1894, 1918, 1919, 1920. Փունջ թիւ 23—24 (1876). Մեհմուս. Հայրենիք 1876. — Իր գումար կեց 8. Այլատս ի նիւ եօրք եւն.

ԳՐԻԳՈՐ ԵՂԻԱՆԵԱՆ (Gregoire d'Elie)

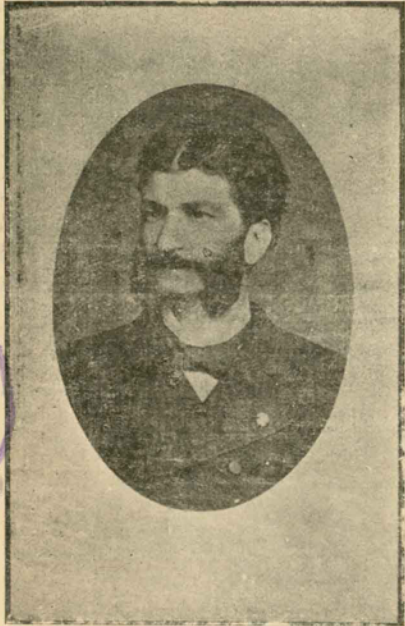
1833-1911

Մեծանուն բարերար Գրիգոր Եղիանան ծնած է 1833 Մասիս 25ին Պօլսոյ մէջ, իր ծնողքը Պարսկաստանէն գաղթած են և տեղւոյն երևելի ընտանիքներէն մէկուն կը պատկանին, իր հայրը խունկի և իռէժի վաճառականութեամբ կ'ըրապէր և երբ անգամ մը ապրանք բեռցած կը զրկէր, Բէշլարի մէջ փոթորիկի կը բռնուի և

իր ամբողջ հարստութիւնը կը կորսուի. Երուսաղէմ կ'երթայ և անկէց Պօլիս ուր կը ծնի իր Գրիգոր զաւակը, անկէց կ'անցնի Գահիրէ ուր Տարպ էլ Կէլէն գտնուող ՚ին դպրոցին մէջ (հոգևտուն) կ'առնէ Գրիգոր նախնական կրթութիւնը. իր դպրոցական ընկերներն եղած են Սառաֆ Միքայէլ (Իլլիզավամի մէջ), Գարրիէլ

Օգլու, ձեկաճիրճի պաշխ եղիա, Կարապետ Կալուստ եղիաեանի ուսուցիչը եղած է Պետրոս Թաթևիկեան Զմբուհեանցին որուն կրթութեան զէտ եղած է մինչև Վերջ, նոյն իսկ իր սղրացեալ դաստիարակին գերեզմանը այցելելու համար Զմբուհեան գոցած է: Հոգեատենէն ետք յաճախած է Համբլդըրնի Անգղիական վարժարանը ուր ասորի մը միայն մնացած է, անկէ կ'անցնի Բէթա Պէյի Ecole des Langues լիսէն, ուրկէ շրջանաւարտ ըլլալով կը դիմէ Արտաքին գործոց նախարարութեան պաշտօնի մը համար, այդ ատեն Արթին պէյը զրգարտած էին թէ միբի

գործոց պաշտօնատան մէջ դորձ մը դանելն: Կը յանձնարարէ Ռուսական հիւպատոսարանին: Պ. Պոլիսի հիւպատոսը սիրով կ'ընդունի և կ'անուանէ զինքը թարգման քիչ ետք, Խրիմի պատերազմին, քօնսուտաները կը դադրին և ինքն ալ անպաշտօն կը մնայ, 1878ին քանչէլէր կ'անուանուի Ռուսական հիւպատոսարանին, պաշտօն՝ որ կը վարէ մինչև 1880, իսկ անկէ ետքը մինչև 1887 իբր Vice Consul (փոխ հիւպատոս) Եգիպտոսի Պ. Լակոպսքիի յաջորդելով: Իր այդ պաշտօնին մէջ կարգ մը կարեւոր գործառնութիւններ իր ձեռքով եղած են՝ նախկին հիւպատոս Տը Լէքսի ժամանակ, ուրկէ շատ սիրուած է իր դիւանագիտական արտակարգ սովորութեանը համար:

305. — Գրիգոր Եղիաեանի երիտասարդութեան պատկերը

ապրանքները ծախած և մտած է, որու վրայ Արթին պէյ թոնտարկուած էր Ալէքսանտրիա և անկէ փախած էր Փարիզ, իսկ Արթին պէյի եղբայրը Խոսրով պէյ ալ Chef de Cabinet էր: Եղիաեան Խոսրով պէյի կը դիմէ պաշտօն մը ձեռք անցունելու համար, այս վերջինը շատ կ'աշխատի լայց իրեն կը պատասխանուի թէ — մենք հայերուն ծառերը արմատախիլ ընել կ'ուզենք դուք կ'ուզէք որ ծիւրը խնամէք:

Այն ատեն պաշտօնատուները զատ զատ չէին ալ ամէնը մէկ կը գտնուէին փոխարքային պալատան մէջ:

Խոսրով պէյ յուսանա՛մ Եղիաեանի արատքին

Պատուուած էր Շիր Խուրչիա կարմիր ժպաւէնով և Չրդ աստիճան կանտնչ՝ ժպաւէնով, Մէճիսիյէ Չրդ, Օսթանիյէ Յրդ, Մօնթէնէկրօ Տանիէլօ պատուանշանին Յրդ աստիճանով, Շըվալիէ Տէլլա Քուսօնէ ա'Իթալիա, Մէնթ Էսթանիսալաս Ռուսական Յրդ աստիճան, Քրուս Բուժ տը Բիւսի. և ըն. և ըն.:

Անդամ էր Sociéte de Nofrage de Baltique և de la société de Croix Rouge de Russie.

Գրիգոր Եղիաեան իշխաններու և պետական անձնաւորութեանց հետ լաւ յարաբերութիւններ ունենալով կրցած է օգտակար հանդիսանալ իր համայնքին:

1863ին Գուստական ժողովոյ անդամ, ատեն մ'ալ Քաղաքական ժողովոյ անդամ և Ատենապետ, նաև Բարեգործական Միութեան կեդրոնական վարչական ժողովոյ անդամ էր:

Ինք եկեղեցապէս ու բարեպաշտ, չուրջաւ և չաթալթապ նուիրած է Գահիրէի եկեղեցւոյն և ի յիշատակ իր Հնազանդ աղջկանը 2 գեղեցիկ պատկերներ շինել տուած է: Մարմննայի եկեղեցին նորոգած և եկեղեցական պիտոյքները հոգացած է:

Հնազէտ ու հետաքրքիր՝ իր տան մէջ ճօխ թանգարան մը ունէր:

Մեր անձնական մէկ տեսակցութեան մէջ կեանքէն ծանձրացած էր, հիւանդ էր և բան չէր կարող ուսել, կեանքը դառն էր իրեն համար հակառակ իր ճօխութեան, մասնաւանդ իր աչքերը լեցան երբ յիշեց իր վաղամուտիկ աղջիկը: Կը խորհէր նոր կտակ մ'ալ ընել ի նպաստ Հայ որդերու Հ. Բարեգործական Ը. Միութեան ձեռքով ու որպէս զի հաստատուն հիմքու վրայ դրուի, Յրանապէն բերել տուած էր ժա-

«ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ»ի սոյն երկու հատորներուն մէջ ամփոփուած են 116 Հայ երեսկիւներու կենսագրութիւններ և 300ի չափ լուսանկարներ, ձեռագիրներ, գրութիւններ, նմանահանութիւններ. ևլն. ևլն.:

«ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ»ի Գ և Դ հատորները պրակ առ պրակ լոյս կը տեսնէ ամէն ամիս 1912 Յունվար 1էն սկսեալ: Կարելի է բաժանորդագրուիլ սոյն երկու հատորներուն 54 դր. թուրքիոյ իսկ 60 լրջ. արտասահմանի համար կանխիկ վճարելով:

Իւրաքանչիւր պրակը կը ծախուի 100 փարայի: Դիմել Կ. Պոլիս հրատարակչին Վ. և Պ. Զարդարեան եղբարց, Գահիրէ հեղինակին Վ. Գ. Զարդարեանի (Ապա իւր Ազիզ էլ Քալաշի փողոց թիւ 5) և կամ Սուրէն Զազմագճեանի Գահիէ Շիշա:

Ալէքսանտրիա՝ Յ. Ղազիկեանի և Օ. Գափանճեանի: Գոսթըն՝ Լ. Օտապաշեանի:

ՄԵՐ ՎՃԱՐՈՂ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐԸ

			Դրջ.
			12,786
156.	Գեր. Վահրամ Եսա. Մանկունի	4	հատոր 108
157.	» Եղիշէ Ծ. Վրդ. Գալֆեան	Գ և Դ	» 54
158.	» Սարգիս Վրդ. Աճէմեան Երուսղէմ	4	» 108
159.	» Աշոտ Վ. Սարգիսեան Երուսղէմ	4	» 108
160.	Արժ. Հմայեակ Քհն. Վարժապետեան Մարաշ	Ա. և Բ	» 60
161.	Տեարք Խաչատուր Գանգաշեան Երուսղէմ	4	» 108
162.	» Քերովլէ Փափաղեան Ատանա	4	» 108
163.	» Բիւզանդ. Խոշեան Օրտու	Բ	» 30
164.	» Գրիգոր Ներսէսեան Բրովիաէն	Բ, Գ և Դ	» 90
165.	» Երուանդ Ասատուր Տէօվրէի	Գ	» 30
166.	» Խաչիկ Գէորգեան Պոլիս	4	» 108
167.	» Կ. Տէր Աւագեան Պրիտճբորդ	Ա. և Բ	» 60
168.	» Նշան Ղուկասեան Պոլիս	4	» 108
169.	» Աշոտ Տամկաճեան »	4	» 108
170.	» Գրիգոր Աբգարեան »	Գ և Դ	» 54
171.	» Մինաս Ծալեան Գահիրէ	Ա. և Բ	» 60
172.	» Ստեփան Տամատեան Հելլոբօզի	Ա. և Բ	» 60
173.	» Արուսէն Նեաուրեան Գահիրէ	Ա. և Բ	» 60
174.	» Ներսէս Նեաուրեան Գահիրէ	Ա. և Բ	» 60
175.	» Ա. Քիրիշեան Գահիրէ	Ա. և Բ	» 60
176.	» Յովհաննէս պէյ Մատթէոսեան Գահիրէ	4	» 108
177.	» Կարապետ էֆ. Մատթէոսեան Գահիրէ	4	» 108
178.	» Վահէ Վարժապետեան Հապշիւսեան Տիաէ Տալուս	4	» 108
179.	» Պետրոս Վարժապետեան Հ պէյլուսեան Ատիս Ապագա	4	» 108
180.	» Յովհաննէս Ալքաշեան Օմողումեան Սուսան	4	» 108
			14,868

ՎՐԻՊԱԿ. Յիշատակարանին 22րդ թիւին կողքին վրայ մեր կամքէն անկախ պատճառներով հղած վրիպակները կ'ուղղենք:

Գահիրէէն Տ. Յովհաննէս Աղամեանն է որ 2 օրինակ Յիշատակարան նուիրած է մին Վանայ Երամեան Վարժարանին և միւսը Կոստեյ անապատի վանքին:

Վճարող բաժանորդներու ցանկին մէջ փոխանակ Դաւիթ Ծ. Վրդ. Տէրտէրեանի պիտի ըլլայ Դաւիթ Ծ. Վրդ. Տէրտէրեան: